

Istraživanje o motivaciji za zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom u Beogradu

Čekajući zakon o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, projektom koji je podržan je kroz Share - SEE projekat uz finansijsku podršku Handicap International-a, organizacije Centar za razvoj inkluzivnog društva, Centar za monitoring i evaluaciju uz partnerstvo sa grupom ...Iz kruga, sprovele su istraživanje o motivaciji za zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Beogradu.

Usvajanjem Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom i izmenama i dopunama drugih zakona u raznim oblastima prava koje se dotiču položaja osoba sa invaliditetom načinjen je prvi korak i značajan napredak u zalaganju za ravnopravnost osoba sa invaliditetom.

Ipak tek kada ti propisi zažive u praksi, kroz njihovo dosledno sprovođenje, kroz aktivnost nadležnih organa države i lokalne samouprave i samih osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija, puno učešće osoba sa invaliditetom na osnovima ravnopravnosti u svim sferama društvenog života prerašće u realnost.

Po proceni Svetske zdravstvene organizacije osoba sa invaliditetom ima min. 10 % od ukupne populacije jednog društva. Dakle u Srbiji više od 800.000.

Osobe sa invaliditetom čine posebno veliku grupu nezaposlenih, koji osećaju ogroman pritisak života u zemlji u tranziciji, kao što je slučaj sa Srbijom.

Po podacima Nacionalne Službe za zapošljavanje Srbije prijavljeno je 25.744 osoba sa invaliditetom

Prema istraživanju Centra za proučavanje alternativa sprovedenom tokom 2001 god. na teritoriji Republike Srbije bez Kosova i Metohije, 87% osoba sa invaliditetom u Srbiji je nezaposleno. Pored toga, prema zvaničnim podacima, ima skoro milion nezaposlenih u Republici, a u tu populaciju su uključene samo registrovanih 25.744 osoba sa invaliditetom, dok ostale osobe sa invaliditetom ne ulaze u statistiku o nezaposlenima.

Ovde može da se postavi pitanje koji se odnosi na zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Srbiji : Da li osobe sa invaliditetom žele da budu registrovani/e kao nezaposleni/e u Nacionalnoj Službi za zapošljavanje, imajući u vidu da 25.744 nije 87% od ukupnog boja osoba sa invaliditetom?

Koja je glavna motivacija osobama sa invaliditetom da budu zaposleni?

Da li osobe sa invaliditetom žele da iskoriste svoj invaliditet da bi bili pasivni primaoci socijalnih davanja ili žele da iskoriste preostalu radnu sposobnost da privređuju?

Realizovanjem ovog projekta istraživanja timovi partnerskih organizacija imaju neskromnu nameru da daju podršku u stvaranju preduslova za poboljšanje stanja kada je u pitanju zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom u Srbiji, podršku institucijama u politici podsticanja izbornog a ne nametnutog radnog mesta i generalno podršku u cilju zapošljavanja i samozapošljavanja osoba sa invaliditetom.

Takođe ovom publikacijom plan je da se utiče na stvaranje boljeg odnosa cele društvene zajednice ali i samih osoba sa invaliditetom prema sebi kao o punopravnim članovima koji doprinose zajednici, a ne predstavljaju teret društva i na prihvatanje stava šire društvene zajednice o osobama sa invaliditetom, kao o aktivnim sugrađanima i kolegama na svim radnim mestima.

SADRŽAJ

1. Uvod – Svako je radno sposoban.....	4
2. O istraživanju.....	4
3. Društvo i osobe sa invaliditetom.....	5
4. Obrazovanje osoba sa invaliditetom.....	9
5. Osobe sa invaliditetom u svim sferama društvenog života.....	12
6. Kako povećati zapošljavanje osoba sa invaliditetom?.....	13
• Društvo i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.....	13
• Država i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.....	15
• Poslodavci i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.....	19
• Udruženja osoba sa invaliditetom i zapošljavanje.....	21
7. Osobe sa invaliditetom i zapošljavanje.....	22
8. Osobe sa invaliditetom i samozapošljavanje.....	23
9. Motivacija osoba sa invaliditetom da se zaposle.....	25
10. Zaključak.....	25
11. Prilog – Najznačajnija iskustva intervjuisanih osoba sa invaliditetom sa zapošljavanjem.....	26

1. Uvod - Svako je radno sposoban

Prvi deo istraživanja koji se ticao prikupljanja podataka kroz fokus grupe sa ciljem upoznavanja sa stavovima i mogućnostima delovanja na polju zapošljavanja i samozapošljavanja osoba sa invaliditetom (OSI), sproveden je tokom jula 2006.godine u Beogradu¹, u četiri grupe sa ukupno 45 učesnika.

Drugi deo se odnosio na prikupljanje podataka putem dubinskih intervjua koje je sprovedeno u drugoj polovini jula i početkom avgusta 2006. godine na teritoriji Beograda. U ovoj fazi istraživanja učestvovalo je 12 (predviđeno 10) ispitanika.

Većina učesnika fokus grupnih intervjua predstavljala je različita udruženja osoba sa

invaliditetom (27 učesnika). Pokazalo se da su oni više i učestvovali u diskusiji i emocionalnije reagovali nego osobe koje su na problematiku osoba sa invaliditetom profesionalno upućene (12 predstavnika različitih državnih institucija). To dodatno potkrepljuje stavove osoba sa invaliditetom da je nužno postojanje predstavnika osoba sa invaliditetom u svim državnim institucijama, jer potrebe osoba sa invaliditetom i najbolje poznaju osobe koje sa takvim problemima svakodnevno žive. U istraživanju je učestvovalo i 8 poslodavaca, od kojih dva predstavnika udruženja osoba sa invaliditetom koja se bave zapošljavanjem osoba sa invaliditetom.

Ispitanici dubinskih intervjua su bile osobe sa različitim invaliditetima (1. slepa osoba, 1. slabovidna osoba, 1. gluva osoba, 1. nagluva osoba, 6. osoba sa telesnim invaliditetom i 2. osobe sa višestrukom ometenošću).

¹ Mišljenja i stavovi iznešeni u ovoj analizi odnose se prvenstveno na Beograd, obzirom na temu istraživanja i strukturu ispitanika.

Uzorak ispitanika fokus grupnih intervjua i dubinskih intervjua bio je uravnotežen po pitanju pola učesnika (25 učesnika ženskog i 20 muškog pola u FGI i 6 ispitanika ženskog i 6 ispitanika muškog pola u dubinskih intervjua).

Učesnici su verbalno i neverbalno podržavali komentare i jako zainteresovano pratili diskusiju.

2. O istraživanju

Sami istraživački instrumenti fokus grupnih intervjua i dubinskih intervjua bili su usklađeni radi mogućnosti komparativne analize prikupljenih podataka, a strukturirani su posebno za predstavnike OSI, predstavnike državnih institucija i predstavnike preduzetnika, tako da se polazi od najopštijih stavova koji postoje u društvu prema zapošljavanju osoba sa invaliditetom, zatim se obuhvataju lični stavovi i iskustva sa zapošljavanjem i samozapošljavanjem, da bi se na kraju prodiskutovalo o očekivanjima od grada, države, preduzetnika i samih osoba sa invaliditetom, kao i mogućim načinima motivisanja osoba sa invaliditetom da se zaposle. U daljem tekstu su izloženi komparativni nalazi prikupljeni primenom obe istraživačke metode.

Iako se čuo i stav da "Sve što se događa pogodi osobu sa invaliditetom kao i zdravog, nema nikakve razlike", većina učesnika smatra da je država u tranziciji poseban vid izazova za osobe sa invaliditetom.

Podaci dobijeni kroz ovakav vid istraživanja potvrdili su da problemi zapošljavanja osoba sa invaliditetom poseduju određene dimenzije usled kojih je nemoguće svesti ih na probleme zapošljavanja uopšte, i da se ne mogu da posmatrati izolovano, već sa sobom povlače i problematiku odnosa društva prema osobama sa invaliditetom.

Većina učesnika odgovarajući na sva pitanja iznova je podvlačila upravo probleme odnosa društva prema osobama sa invaliditetom, probleme zakonskih regulativa, školovanja, pristupačnosti i diskriminacije, tako da će analiza biti strukturirana upravo tako da

pokaže kako osobe sa invaliditetom doživljavaju problematiku zapošljavanja.

Kao smernica poslužilo nam je izlaganje jednog od predstavnika udruženja osoba sa invaliditetom koje najbolje oslikava stavove većine. Kako je on naveo, društvo je do sada promenilo svoj odnos prema osobama sa invaliditetom od socijalnog, preko obrazovnog smera, a sada je potrebno da se sprovede kulturološki smer odnosa. Društvo je osobe sa invaliditetom prvo tumačilo kao pasivne korisnike socijalne pomoći i domova, zatim se pokazalo „da osobe sa invaliditetom treba i da uče nešto i da ne sede džabe“, te se krenulo u obrazovanje osoba sa invaliditetom. Međutim pojavio se problem jer osobe sa invaliditetom i dalje nisu bile uključene u život društvene zajednice. A „sada smo došli do kulturološkog shvatanja da osobe sa invaliditetom moraju da žive pored nas“, što podrazumeva uključivanje osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života, odnosno staranje o svim njihovim pravima uključujući i pravo na rad.

3. Društvo i osobe sa invaliditetom

Kao što je već rečeno, stav predstavnika udruženja osoba sa invaliditetom jeste da je država svojim ponašanjem prema osobama sa invaliditetom doprinela da dođe do toga da danas određeni procenat te populacije ne želi da se zaposli.

Jedan od osnovnih problema koji su učesnici izdvojili jeste **vidljivost**, jer kako kažu: "spadaju u neku populaciju gde je većina izolovana, nevidljiva u društvu". Kako je napomenuto, građani najčešće nisu upućeni u specifičnost potreba osoba sa invaliditetom, nemaju dovoljno informacija, a imaju i previše predrasuda o njihovim sposobnostima. Delom su tome doprineli i mediji, koji se malo bave potrebama i problemima osoba sa invaliditetom, čime bi pomogli da građani razumeju probleme istih i budu otvoreniji za komunikaciju.

No, kako je navela jedna učesnica, nije u pitanju samo kvantitet predstavljanja osoba sa invaliditetom u medijima, već i kvalitet.

Kritikujući jednu emisiju posvećenu osoba sa invaliditetom rekla je: "Znači takva jedna emisija ne koristi nikome. Bolje da je nema nego da mi prikazujemo kako smo mi jadnici, bedni, kako nas treba žaliti i eto dovoljno je da nas prevedu preko ulice, da nam pomognu da se popnemo dva stepenika".

Sem toga, ispitanici su tokom dubinskih intervjuja istakli i podatak koji govori da društvo samo površno poznaje probleme osoba sa invaliditetom. Ove stavove je najbolje sumirana u sledećim rečima: Svi znaju da osobe sa invaliditetom imaju probleme, ali **ne žele da znaju za njih**.

Uglavnom ih upoređuju sa svojim problemima u smislu "ma nije to ništa, da ti znaš kako je meni". Konkretno, **društvo uopšte nije upoznato sa realnim problemima**, već samo sa prividnim i očiglednim, koji se tiču upotrebe gradskog saobraćaja i recimo parkiranjem vozila. Retko se ističu i prikazuju uporedbe situacija koje osobe bez invaliditeta uzimaju zdravo za gotovo: **spremanje stana, kuvanje, oblačenje, vezivanje pertle, odlazak u samoposlugu, javljanje na telefon** itd.

Takođe se **izbegavaju velika životna pitanja**. Ne sećam se da li sam ikada čula neku temu vezanu za pronalaznje stana osobama sa invaliditetom, iznajmljivanje, problemi na koje nailaze sa stanodavcima, odakle pronalaze pare za stanarinu... ili ne daj bože kako sebi da kupe stan."

To upravo pokazuje da je sistem vrednosti koji postoji u društvu takav da demotiviše same osobe sa invaliditetom budu aktivni činioci društva, pa i da se zaposle, jer samo društvo nameće svoja očekivanja da OSI žive pasivno i od socijalne pomoći.

Jedan predstavnik udruženja osoba sa invaliditetom sumirao je takav stav ovako: "Čini mi se da je to što je mali broj zaposlenih posledica dugogodišnje loše slike koja je stvarana o osobama sa invaliditetom. Nama je država stalno nešto davala, smeštala nas u specijalne škole i objašnjava čitavom društvu da smo mi nesposobni. I kada neko završi fakultet i diplomira, a ne daj Bože doktorira, zato što je to za njih svetsko čudo, onda je taj

neko izuzetak, ali izuzetak koji potvrđuje pravilo da je ostalih ne znam koliko nesposobno."

Po njihovom mišljenju takav odnos društva dovodi do toga da "i same osobe sa invaliditetom polaze od toga da su manje vredne nego svi ostali", što dalje vodi smanjenju motivacije da se uopšte bude aktivno, ne samo po pitanju zaposlenja.

Jedan učesnik primetio je: "Mogu uopšte da kažem da me gledaju popreko, nisu me shvatali kako treba, znači osnovni problem jeste komunikacija sa ljudima prilikom razgovora".

Neki su problem komunikacije povezali sa medijima, jer ne samo da se mediji ne bave problemima osoba sa invaliditetom, nego su se pojavili i drugačiji problemi: "Mi imamo Zakon o informisanju, a godinama smo se borili da bi dobili 4 minuta gestovnog jezika za informisanje i to smo sve žive molili da gluvi budu informisani ili da ide taj titl ispod vesti. Odobrili su nam samo ta 3 ili 4 minuta".

Sledeći bitan problem je **pristupačnost**, i najbolje ga sumira rečenica:

"Mi ovde pričamo i diskutujemo o tome da obezbedimo zaštićeno pravo na rad, bez da obezbedimo slobodu kretanja."

Jedan od predstavnika osoba sa invaliditetom izneo je sledeći stav: "95% zgrada je nedostupno, a to znači 95% potencijalnih poslova."

Svi učesnici su se složili da se mora insistirati na tome da sve zgrade budu dostupne, jer samo ako im se obezbede najosnovnija prava može da se očekuje da osobe sa invaliditetom postanu aktivniji i zainteresovaniji za rad.

Što se tiče zapošljavanja preovladava mišljenje da: **postoje predrasude da osoba sa invaliditetom nije sposobna da određeni posao uradi** i da jednostavno nema mogućnosti da određeni posao obavi kako treba..."

Diskusija o razlozima nemotivisanosti osoba sa invaliditetom da se zaposle takođe se

svela na bazičnije pitanje odnosa društva prema toj populaciji. Kao osnovni razlog nezaposlenosti osoba sa invaliditetom navode se **važeci propisi**. "Mislím da su propisi ti koji to regulišu. Propisi nisu definisali određene stvari. Ako vam neko da određena prava i zaštite, sva ta prava i zaštite kada se zaposlite vi gubite, automatski se smatrate licem sposobnim za rad, odnosno privređivanje i sva prava koja bi vam pripadala po tom osnovu prestaju da važe".

Predstavnici udruženja osoba sa invaliditetom složili su se u tome da je greška u definisanju invalidnosti kao nemogućnosti da se obavlja rad, jer bi po njihovom mišljenju definicija morala obuhvatati i očuvane potencijale, odnosno pored navođenja šta sve osoba sa invaliditetom ne može da radi moralo bi da stoji i šta ista osoba može da radi. Kako je naglasila predstavnica preduzetnika koja i sama u porodici ima člana porodice sa invaliditetom: "Svako je radno sposoban", ali nisu svi jednako radno sposobni. Na nama je da pomognemo da svako ko želi dobije posao, jer kako kažu: "svakome je moguće naći posao po meri".

Naš zakon ne dozvoljava određenim kategorijama pravo na rad. "Recimo svaka mentalna retardacija ne može da dobije posao, svaka teža mentalne retardacija ne može uopšte da se prijavi na Biro", što je kako osobe sa invaliditetom vide samo jedan od vidova diskriminacije regulisane zakonom.

Osobe sa invaliditetom koje su učestvovalе u realizaciji dubinskih intervjuа zapazile su i **postoji nepoverenje da su osobe sa invaliditetom ravnopravni članovi društva u smislu rada i zapošljavanja**, čak i u smislu osnovnog funkcionisanja u društvu. Opšte mišljenje je da svim invalidnim osobama treba velika pomoć da bi se snalazili u zaposlenju i poslodavci se nerado odlučuju da zapošljavaju invalide pošto su uvereni da im trebaju sasvim **drugačiji uslovi za rad**, što po njihovom zahteva velike investicije i nerado se odlučuju da zaposle invalida čak i zbog drugih zaposlenih koji su na neki način, u velikoj većini, **nepoverljivi prema radnim sposobnostima invalida**.

Drugi oblik diskriminacije regulisane zakonom jeste **nemogućnost da se izade na otvoreno tržište rada**, jer se osobe sa invaliditetom prijavljene kao nezaposlene u Nacionalnoj službi za zapošljavanje vode posebno. Jedna učesnica ogorčeno je ispričala svoje lično iskustvo: "Ja se kao diplomirani ekonomista ne nalazim na spisku diplomiranih ekonomista kako bi trebalo, nego se vodim kao osoba sa invaliditetom. I kada je neki konkurs, naravno da ja ne dobijam te podatke, jer zvanično na spisku nezaposlenih nema ni jedan ekonomista. Bila sam i pitala - Šta sam onda ja? Ja sam to istraživala radi sebe, ima još jedna ili dve osobe ekonomista sa invaliditetom, ali nas ne računaju".

Život osobe sa invaliditetom više košta od života osobe koja nema invalidnost, te se podrazumeva da država treba da pokriva deo tih troškova kroz različite vrste socijalne pomoći, ali i da treba da omogući zaposlenje onima koji žele da rade. Stav učesnika najbolje predstavlja sledeće izlaganje: "Postoje ljudi koji imaju rešenje o invaliditetu, i njima država ne dozvoljava da rade po Zakonu, jer mogu da dođu u situaciju da izgube penziju.

Penzije su za sve osobe sa invaliditetom toliko bedne da od nje ne može da se preživi od prvog do prvog. Zbog čega ne dozvoliti onima koji mogu nešto da rade, da to nešto rade, da svoje materijalno stanje poboljšaju?".

Sa druge strane, upravo su ta **socijalna primanja navedena kao jedan od glavnih razloga nezaposlenosti osoba sa invaliditetom**.

Podaci koji su izneti govore da neki vidovi socijalne pomoći prevazilaze iznose mogućih zarada, i upravo takvo stanje, u kombinaciji sa činjenicom da osoba sa invaliditetom koja se zaposli gubi socijalnu pomoć, dovodi do njihove nemotivisanosti da rade. "Veliki broj osoba sa invaliditetom ima porodične penzije i njihova logika je zašto bi se odrekao penzije da radi za iste pare, kada ovako mogu da sedim kući. Ima dosta njih koji su od samog početka bili suviše zaštićeni od strane porodice i navikli su da se ne bore i da ne moraju sami da privređuju i da nisu sami sposobni da ostvare neke stvari. Tako dolazimo u situaciju da pričamo o

zapošljavanju, a kada dođe konkretna ponuda za posao neće niko da se javi”.

Predstavnici osoba sa invaliditetom složili su se da je već pomenuto očekivanje države da osobe sa invaliditetom žive od socijalne pomoći stvorilo od njih pasivne članove društva. Jedan od učesnika, predstavnik udruženja osoba sa invaliditetom koje se bavi njihovim zapošljavanjem objasnio je to na sledeći način: “Hajde da se vratim na 1992-gu i 93-ću kada su preko Crvenog krsta svi mesečno dobijali i džak deterdženta, i sapune, i soli, i ulje i tako dalje, to je trajalo neke tri godine i prestale su te donacije. Međutim, ljudi očekuju i dalje da im sve stigne u kuću, bez rada, bez angažovanja. Neće da rade i nemaju radne navike”.

Delovanje navedenih razloga dovelo je do toga da se osobe sa invaliditetom obično osećaju “zapostavljeno i osećaju da nisu članovi društva”.

Stavovi učesnika i učesnica

“... treba početi direktno od problema koji se nalazi u osobama sa invaliditetom.

Prvo da oni postanu vidljivi, da njihovi problemi postanu vidljivi. Zahvaljujući porodici, znači mikro sredini ja sam završio i školu i fakultet i zaposlio se i imam porodicu i dvoje dece i tako dalje.

Sve sam postigao zahvaljujući mikro-sredini, ne državi, jesu to bila neka druga vremena kada je socijala bila drugačija nego danas sve to stoji, ali da nisam imao tu podršku, da nisam imao podršku mojih prvih komšija i drugara ja ne bih bio takav. Isto tako sam bio i u Gimnaziji primljen i da kažem ušao sam u tu sredinu sasvim ravnopravno. Hoću da kažem da zavisi od mikro-sredine prvo, pa onda ide komšiluk, pa ide mesna zajednica, pa opština, grad i tako dalje.

To u mojoj glavi je uradila mikro sredina da se razumemo, to nije uradio ni centar za socijalni rad ni bolnica, ni zavod za rehabilitaciju, ne, to je iz porodice izašlo.” (predstavnik udruženja osoba sa invaliditetom koje se bavi zapošljavanjem osoba sa invaliditetom).

“Uzrok nezaposlenosti invalida je prvo u samoj porodici, koja ima dete sa

invaliditetom, a kasnije odraslu osobu, prvo u predrasudi porodice da je takvo dete nesposobno za rad. Na žalost, to još uvek važi u mnogim porodicama koje iz straha od reakcija okoline drže dete prezaštićeno u kući i kasnije u većini slučajeva ga prezaštićuju.

Neki se osveste na nekom starijem uzrastu deteta, pa pokušavaju, ali obično je to kasno, jer naš sistem nije stimulisao od ranog uzrasta ni procenu ni razvoj, a ni ranu rehabilitaciju koja podrazumeva i radno osposobljavanje i zapošljavanje. Znači, prvo predrasude porodice, prezaštićenost same osobe sa invaliditetom, drugo su predrasude okoline, šire društvene zajednice” (Predstavnik udruženja osoba sa invaliditetom)

“Generalno sam imao neka iskustva, mislim da je zapošljavanje invalida globalni problem, mislim na svetskom nivou koje se kod nas ili u nekim drugim zemljama razlikuje samo u aspektu sa kojeg posmatrate neke stvari.

Imam jako dobrog prijatelja u Malmeu (Švedska, prim.) koji ima 32 godine, koristi invalidska kolica, otac mu je arhitekta, majka mu je advokat. Njegova primanja mesečno su duplo veća nego očeva i majčina, on nema potrebe da radi, on se isto tako oseća zapostavljen oseća se da nije član društva, s time što naša država čak ni na taj način ne obezbeđuje invalide.

Tako je svugde, ali to ne znači da se ne treba boriti protiv toga, normalno. Mislim da generalno imamo problem.

Mi smo u udruženju pokušali da stavimo akcenat na zapošljavanje, sada smo došli u situaciju da u štampariji koju smo nedavno otvorili, želimo da zaposlimo nekoliko ljudi. Međutim, neće niko da radi od 50 ljudi koji su sposobni da rade i 10% koji imaju obrazovanje. Oni koji žele da rade i koji su sposobni, oni su već našli posao, jako dobre poslove, rade u dobrim firmama i imaju dobre plate i njih to ne interesuje. Ostatak, veliki deo, ima porodične penzije i njihova logika je: zašto bi se odrekao penzije da radi za iste pare, kada ovako mogu da sedim kući?

Ima dosta njih koji su od samog početka bili suviše zaštićeni od strane porodice i navikli

su da se ne bore i da ne moraju sami da privređuju i da su sami sposobni da ostvare neke stvari i tako dolazimo u situaciju da pričamo o zapošljavanju a kada dođe konkretna ponuda za posao neće niko da se javi." (Predstavnik udruženja osoba sa invaliditetom)

Čini se da je i dalje **u većini slučajeva** (odnos društva prema zapošljavanju osoba sa invaliditetom) **negativan**, upravo zato što ljudi koji o tome odlučuju, gotovo nikad **nemaju ni minimum informacija** o tome, što jedna takva osoba i koliko može?!

Drugo, svedoci smo u velikoj meri sažaljenja, te je i to razlog negativnog stava, jer se poslodavci najčešće pravdaju rečenicom: „**Ja bih te zaposlio, ali zašto da se svi zajedno mučimo!**“ (dubinski intervju slepe osobe sa invaliditetom)

4. Obrazovanje osoba sa invaliditetom

Drugi smer u odnosu prema osobe sa invaliditetom bio je obrazovni. Država se postarala da se osobama sa invaliditetom obezbedi pravo na školovanje.

Jedan način uključivanje osoba sa invaliditetom u obrazovni sistem bio je **formiranje specijalnih odeljenja i specijalnih škola za osobe sa invaliditetom**, no kako je naš sagovornik primetio: "Specijalno obrazovanje je na papiru jednako, ali u praksi mislim da nije tako".

Jedan od učesnika podelio je svoje lično iskustvo: "Specijalne škole su verujete nešto što nama ne treba. Verujete mi, bio sam u specijalnoj školi i mnogo je stvari koje nisam naučio, a koje su moji vršnjaci u drugim školama učili".

Takođe je napomenuto da postoji još jedan vid diskriminacije, jer osoba koja jednom počne školovanje u specijalnim školama kasnije ima poteškoća ako želi školovanje da nastavi u redovnim školama.

Većina učesnika pokazala je nezadovoljstvo, jer je obrazovanje osoba sa invaliditetom koncipirano tako da **oni nisu konkurentni na**

tržištu radne snage upravo zato što ih **školovanje ne osposobljava za uspešno obavljanje posla** ili ih osposobljava za poslove koji nisu traženi na tržištu. Takve opservacije imali su i predstavnici državnih institucija:

"Mnogo slepih lica je izgubilo posao telefonista jer su se mnoge centrale automatizovale i ne postoji više potreba za tim profilom. Ja sam čak uputila i pismo predsedniku Saveza slepih da više ne školuju taj kadar, da se ta odeljenja koja su školovala i 30 đaka godišnje potpuno ukinu. Mi ih preusmeravamo na neke druge poslove ili ih zapošljavamo na nekim alternativnim radnim mestima".

Sa druge strane postoji opcija školovanja u redovnim školama, ali kako sami napominju: "Nemaju svi ljudi sa hendikepom uslove da se obrazuju, a redovno obrazovanje je dostupno onima koji su hrabri i uporni i imaju veliku podršku porodice".

Osnovni stav i očekivanja ogledaju se u pitanju: "Kako mislite da zaposlite osobe sa hendikepom bez da ih pre toga uklopite ravnopravno u obrazovanje?"

Jedna strana medalje je napraviti obrazovanje za osobe sa invaliditetom koje zadovoljava njihove potrebe po pitanju pristupačnosti i mogućnosti, a druga strana je obučiti ih za rad i za život.

I na kraju, ako osoba sa invaliditetom završi školovanje problemi se samo nastavljaju, jer kako je napomenuto, društvo kao da nije ni imalo u planu da posle školovanja oni treba da rade što nas upravo i upućuje na sledeći smer koji je nužan u odnosu društva prema osobama sa invaliditetom, a koji se tiče prihvatanja u sve sfere života.

Stavovi učesnika i učesnica

_"Mislim da ključni problem jeste odnos društva prema osobama sa hendikepom. Imam dvojako osećanje, u nekim slučajevima to jeste super kada mi ljudima

objasnimo o čemu se radi i šta nam treba, ali oni se toga ne sete sami. To govori da ljudi nemaju pojma koji su to problemi sa kojima se ljudi sa hendikepom susreću i na koji način vi treba da pratite, misle da je glavna poenta pomoći nekome na neki način, misle da je glavna poenta pružiti im nešto.

Mislom da glavna stvar jeste obrazovanje i lično smatram da tu mnogo toga treba da se menja. Mi smo radili jedno istraživanje u srednjim školama vezano za učenike sa hendikepom, gde smo došli do toga da nam u nekim školama kažu: hvala Bogu mi nemamo dece sa hendikepom. Oni misle da je to super, a ne shvataju koliki je to poraz za tu školu.

Mi postojimo, nas ima svugde i ukoliko budemo prisutni, naši drugari će znati da postojimo, imaće neki stav o tome i biće generalno više edukovani, počevši od vrtića, preko osnovne i srednje škole do visokog obrazovanja, to je momenat koji treba menjati svest okoline i svest društva o tome šta je to hendikep, koji su to problemi koje sa sobom nosi hendikep i kako se sa tim problemima nositi, a tako se podiže i nivo svesti što jeste jedan veći problem ne samo kod nas nego i u svetu.

Tek kada to rešimo onda možemo da rešavamo ostale probleme, tj da nivo svesti u globalnom društvu promenimo, a samim tim smo rešili još mnoge.”

“ Što se tiče škola, normalno je što su direktori škola rekli nemamo ih hvala Bogu, pa recite mi koliko mi imamo osnovnih i srednjih škola da imaju rampu? To su možda jedna ili dve škole na prste da se izbroji. A to je bitno pitanje. Roditelju koji želi da upiše dete treba škola koja je dostupna. Tamo gde škola nije dostupna verovatno postoji revolt i dete neće da ide tamo. Mi ćemo biti u tom problemu sve dok se ne naprave neke te osnovne stvari, pa tek onda edukacija profesora i tako dalje.

Ja sam napravio jedno malo istraživanje da vidim kako uopšte ljudi reaguju, napravili smo tu rampu u gimnaziji i zamolio sam da popričaju sa učenicima da vidimo kako reaguju na to, a da ja dođem za jedno mesec dana. Ja sam došao nakon tih

mesec dana, klinici nisu imali pojma što sam ja tu. Ta rampa je bila otvorena dok sam ja bio tu, nakon što sam otišao podignuta je gore i doviđenja. Kada se neka rampa napravi treba informisati članstvo putem medija, ali mi smo i tu žestoko diskriminirani, jer oni se samo sete kada su neki dani distrofičara ili paraplegije i to je to.”

“Dece sa hendikepom da imamo u osnovnoj, srednjoj školi i na fakultetu. Treba ih obučiti da budu sposobni za sve, da budu komunikativan, da rade sve što mogu i što im inteligencija pruža.”

5. Osobe sa invaliditetom u svim sferama društvenog života

Kulturološki smer odnosa prema osobama sa invaliditetom podrazumeva obezbeđivanje svih prava za njih, od slobode kretanja do prava na rad.

Problem počinje time što je **jako malo** osoba sa invaliditetom **uključeno u društveni život**, a time je dopušten da “pristup invalidnosti nekada bude patetičan, uvek deklarativan i izaziva sažaljenje. Ne treba ići na to, treba ići normalno, to je sastavni deo života i prirodno ga treba prihvatiti. Što prirodnije ga prihvatiti, tako ćeš ga i rešavati. Tako to treba i nametnuti u javnosti, i u medijima”.

Međutim to prihvatanje invaliditeta kao sastavnog dela života onemogućeno je u ovakvom društvu, i kako se navodi „skoro svako lice sa invaliditetom može da se školuje znači to je dobro regulisano, ali kada treba da bude primljeno u neku radnu sredinu, onda postoje i predrasude i problemi.” (fokus grupni intervju - predstavnik države)

...Suštinski problem je u tome što mnogima u društvu **nedostaje kultura što boljeg upoznavanja osoba sa invaliditetom**. Nedostatak razumevanja.

Prisutna je neka vrsta diskriminacije kroz neshvatanje, sebičnost, nedostatak truda, grubo ponašanje, potcenjivanje. Trebalo bi društvo da se ugleda na zapadne zemlje kako bi onda sve moglo da funkcioniše kako treba i to u svakom pogledu, ali zbog mentaliteta naroda u Srbiji to je teško izvodljivo.

Upravo ovo pokazuje da **koordinacija nekih državnih institucija nije takva da olakšava osobama sa invaliditetom** da normalno žive i da se normalno zapošljavaju. "Mi se još uvek zapošljavamo uz pomoć prijatelja i uz pomoć Zakona, znači ne postoji neka normalna komunikacija".

Osobe sa invaliditetom su pokazale veliko nezadovoljstvo mogućnostima koje društvo njima pruža po pitanju zapošljavanja, počevši od toga da **država onemogućava neke osobe sa invaliditetom da rade**: "Ako je komisija odlučila da sam nesposoban primaću penziju do kraja života. Oni nisu mene pitali šta ja mogu da radim, kolika je moja inteligencija. Onda se postavlja drugo pitanje, zašto me država školovala na svoj račun, da mi kada dođem do nekog stadijuma kažu - ne možeš više?".

Kako je nekoliko učesnika navelo: "Zapošljavanje je uglavnom na teretu same osobe sa invaliditetom, koliko je ona spremna da ujeta, da pravi haos, da se svađa, da se bori za svoja prava ili koliko ima neku poledinu".

Jedna predstavnica osoba sa invaliditetom je primetila: "Strašno mi je da se vodim kao intelektualac, završila sam fakultet koji je visokostručan i zahteva znanje, a ipak postoji neka rupa čim ja moram nasilno da se borim i da dokažem da nisam nesposobna. Neki ljudi to neće raditi, i njih će penzionisati".

Dalje je naglašeno: "Svi poslovi i svi uspesi kada su invalidi u pitanju vezani su za lične kontakte" i "Postoji brutalna izreka da invalidi rade samo u invalidskim organizacijama", ovim predstavnicima osoba sa invaliditetom su podvukli **da zapošljavanje nije na adekvatan način regulisano**.

Čak su i predstavnici državnih organa naglasili svesnost lošeg položaja osoba sa invaliditetom po tom pitanju, podvlačeći da **poslodavci ne žele da ih zaposle iz različitih razloga**. "U najgorem slučaju

zaposliće nekog recimo diplomiranog pravnika koji je nesrećnim slučajem ostao invalid. Ali gluve, slepe ili bilo koju drugu kategoriju invalida neće da zaposle".

Na osnovu ovakvih izlaganja možemo izvesti isti zaključak kao i jedan od sagovornika: "Sve u svemu mnogo su veće prepreke i mnogo veća ograničenja da bi osoba sa hendikepom radila, nego osoba bez hendikepa".

Stavovi učesnika i učesnica

"Problem čoveka sa invaliditetom je koliko psihološki, toliko i neurološki, znači dođe i do neuroze, i to do socijalne, ali invaliditet je najmanje medicinski problem. Kada se medicinski problem izleči, kada se dođe do jednog stanja koje se dalje više ne može lečiti onda ostaje čoveku da živi, i on živi u jednom socijalnom okruženju i stavu društva prema njegovom invaliditetu i onda dođemo do jednog haosa.

Tako ja vidim stanje. Skoro svako lice sa invaliditetom može da se iskoluje - znači to je dobro regulisano, ali kada treba da bude primljeno u neku radnu sredinu, onda postoje i predrasude i problemi. U stvari, društvo se uvek stavlja u neku vrstu sudskog organa, sudije i ono određuje šta ti možeš i džabe je što si ti na konkretnom nivou dokazao da si savladao jednu materiju koju možeš da primenjuješ da bi zaradio hleb, ali se onda društvo pojavljuje i svi kao da su se dogovorili da ometaju to lice sa invaliditetom da radi.

Ne postoji mogućnost da kada se pojavim sa dilemom budem primljen po toj diplomi, pa da se onda rešavaju te neke moje specifične potrebe, nego se uvek pitaju kako ću ja to da radim, a to što sam ja završio i imam diplomu, nekoga sam prevario, pa mi je dao. To se tako rešava. Kada dođe čovek bez invaliditeta sa mojim zvanjem profesora engleskog jezika, niko ne pita koliko on zna, nego on ima diplomu i dođe na posao. Kada se pojavi lice sa invaliditetom onda me pitaju kako ćeš ti da uđeš u razred kada nemamo rampu, pa do onoga kako ćeš da pišeš dnevnik, kao da su dnevnik najvažniji deo

posla, a ne pedagoški rad. To će još potrajati jako dugo.”

“Veliki broj ljudi, školovanih, koji je prošao redovan sistem školstva, koji imaju fakultete, jednostavno nema prohodnost, kako dođe, bilo da je to državna ili privatna firma jednostavno se javlja problem komunikacije i gubljenje vremena kako oni to kažu. Ni gluvi neće da rade, ako to nije dobro plaćeno i nije adekvatno.”

Mogu vam samo to reći da zaista nije u redu što **zaposleni na Birou rada nisu savesno obavljali svoje poslove što se tiče zapošljavanja osoba sa invaliditetom.**

U mom slučaju se desila ozbiljna greška i to na moju štetu, tako što su me tretirali kao čujućeg stranca (iz neke druge države) koga su gurali u stranu, a trebali su - na vreme - da me upute u specijalnu sobu za rad sa gluvima u okviru Biroa rada. Ovo je veoma jasan dokaz da je organizacija na Birou rada pala na ispitu zbog nesavesnosti i aljkavosti službenika u obavljanju poslova. Smatram da Biro rada opet greši što na gluve koji su završavali redovne škole gledaju potpuno drugačije (kao da su oni zaista čujuća lica) nego na sve gluve koji su završili specijalnu školu. **Svi su gluvi svuda isto gluvi bez obzira na njihov stepen obrazovanja.** Naglašavam da se tu oseća **nebriga društva prema osobama sa invaliditetom.** Zaista tužna slika.

Ako neko ne vidi on ne vidi, ako ne čuje ne može da se sporazumeva, ako ne hoda nije manje-više nizašta. Otprilike ovo govori o stavu društva prema zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

6. Kako povećati zapošljavanje osoba sa invaliditetom?

Diskusija na fokus grupnih intervjuima i dubinskih intervjuima su pokazali da postoje različita očekivanja i sugestije po pitanju zapošljavanja osoba sa invaliditetom koje bi se mogle strukturisati posebno, jer kako se pokazalo postoje različita očekivanja, i to od:

1. Društva
2. Države
3. Poslodavaca
4. Udruženja osoba sa invaliditetom
5. Samih osoba sa invaliditetom.

Društvo i zapošljavanje osoba sa invaliditetom

Osnovni problem koji su navodili kako predstavnici udruženja osoba sa invaliditetom tako i ostali učesnici jesu **stavovi i predrasude koje postoje u društvu ali i kod samih osoba sa invaliditetom**, i kao glavno rešenje takvog problema navodeni su različiti oblici edukacije.

Sažet primer gledišta dat je u stavu:

“Problem su ti unutrašnji stavovi, i to što svest ljudi nije promenjena. Mislim da je to najveći problem i mora malo više pritisak da se izvrši da bi se to promenilo.” jer “Čim ljudi razmišljaju kako je super što nemaju osobe sa hendikepom, oni i ne razmišljaju da tu zgradu treba da učine dostupnom i tako dalje”. “Trebalo bi početi od toga i učiti decu od predškolskog pa na dalje šta je hendikep i da to postojí”.

No, **edukacijom po njima ne treba obuhvatiti samo osobe bez invaliditeta:** “Mislim da prvo treba edukovati sve osobe sa invaliditetom, bilo koje vrste, jer i same osobe sa invaliditetom polaze od toga da su manje vredne nego svi ostali, znači da treba da veruju prvo sami u sebe, a onda da se krene u širu akciju”. Kako reče jedan predstavnik osoba sa invaliditetom: “Mi postojimo, nas ima svugde i ukoliko budemo prisutni naši drugari će znati da postojimo, imaće neki stav o tome i biće generalno više edukovani, počevši od vrtića, preko osnovne i srednje škole do visokog obrazovanja. Na taj način mi možemo menjati svest okoline i svest društva o tome šta je to hendikep”.
...Edukacija samih osoba sa invaliditetom je veoma važna, koliko kroz redovno školovanje toliko i samoobrazovanje.

Edukacija koja obuhvata same osobe sa invaliditetom treba da **preraste u edukaciju sve šireg okruženja**: "Mislim da je mnogo važan uticaj porodice, kako roditelji zaštićuju svoje dete. Trebalo bi edukovati i te roditelje da svoju decu osposobe za život"... "Hoću da kažem da zavisi od mikro-sredine prvo, pa onda ide komšiluk, pa ide mesna zajednica, pa opština, grad i tako dalje."

Jedan predstavnik osoba sa invaliditetom je sumirao stav ostalih na sledeći način: "Vidim da svi insistirate na Zakonu, on nije sam po sebi dovoljan. Zakone ljudi realizuju, i mnogo je važna ta edukacija paralelna sa Zakonom. Ako nema edukacije, sve to pada u vodu. Znači potrebno je da je dobro informisan svako: i poslodavac, i porodica i sam invalid". Ono što bi bila **poenta edukacije** sprovedene u društvu jeste **prihvatanje osoba sa invaliditetom i njihovih problema**, ali kako se pokazalo očekivanja nisu preterana, jer kako reče jedna predstavnica osoba sa invaliditetom I: "Ti osobe sa invaliditetom ne moraš da voliš i ne moraš da se družiš sa njom, ali moraš da je poštuješ.", što na neki način pokazuje da se one ne nadaju da će u društvu nekada biti u potpunosti prihvaćeni kao ravnopravni članovi.

Stavovi učesnika i učesnica

"Danas je urgentno da se radi nova sistematizacija i radnih mesta po svim firmama, obzirom na nivo razvoja tehnologije i nove zahteve tržišta, ali kada govorimo o osobama sa invaliditetom, počev od reforme zapošljavanja koja se sada radi, treba da se radi i ispitivanje potrebe kod poslodavaca i na tržištu, uopšte u svim oblastima društva, potreba za određenim profilima stručnosti, a posebno u okviru toga za osobe sa invaliditetom.

Tu se takođe radi po tipovima ometenosti, šta mogu da rade mentalno ometena lica, a šta telesni invalidi i tako dalje, naravno da je velika razlika.

Postoje neke zablude, kada se govori o telesnim invalidima, senzornim, obično su to 90% osobe očuvanog mentalnog razvoja, znači oni su u prednosti, jer mogu mnogo toga da rade, ali su uslovljeni

nekom prilagođenošću više fizičkog tipa, radne sredine, arhitektonske barijere, opreme radnog mesta i tako dalje, što i država danas stimuliše, ali to je još uvek nedovoljno.

Kada se radi o mentalnoj retardaciji, važe predrasude još uvek, koje na žalost padaju u vodu na osnovu nekih statistika i na osnovu iskustava sveta, koji je to duže malo radio i sistematičnije, pokazalo se da su osobe ometene u mentalnom razvoju mnogo bolji radnici nego što su ostali, zato upravo što imaju ograničene mentalne sposobnosti i ambicije samim tim, niko od njih neće biti nezadovoljan ako ne napreduje na poslu i ne teži nečem višem, oni su zadovoljni da imaju bilo kakvu vrstu okupacije koja im daje neku vrstu samopotvrđivanja, osećaj sigurnosti i pripadnosti, korisnosti, znači dobijaju mogućnost i za samopoštovanje. Mnogo znači taj osećaj socijalizacije, da se osećaš korisnim u društvu i to je motiv koji njih tera da rade, nekada i stereotipne radnje, ali te stereotipne radnje njih zadovoljavaju, a jednog mentalno očuvanog invalida ne mogu da zadovolje u tome i jeste velika razlika.

Treba mnogo voditi računa i kod psihološke pripreme samih osoba sa invaliditetom, ali i kod pripreme poslodavaca. Mnogo ima problema, od edukacija poslodavaca, edukacije invalida do edukacija javnosti."

"Edukacija društva pod broj jedan: delite reklamne letke, pojavljujte se po svim televizijama. To je bitno, da obavestimo društvo da živimo sa njima."

Država i zapošljavanje osoba sa invaliditetom

Svi predstavnici osoba sa invaliditetom u svojim izlaganjima pokazali su da su **očekivanja od države jako velika**, ali postoje različita gledišta po pitanju šta sve država treba da reguliše. Jedan od intervjuisanih sumirao je većinu stavova u sledećem citatu: Najpre, (država) **treba da ima jasnu strategiju, šta želi sa takvim**

osobama. To podrazumeva na prvom mestu **strategiju školovanja i usmeravanja osoba sa invaliditetom.** Zar mi koji smo završili fakultete, nismo najbolji primer ne postojanja takve strategije.

Takođe bi trebalo uvesti **olakšice za one koji zapošljavaju OSI.** Ali ne treba se zadržati samo na privatnom sektoru, jer velika većina nas je spremna i može da radi samo u državnom sektoru.

No ipak, smatram da najpre, treba raditi na **edukaciji ljudi koji o nama odlučuju,** jer će to samo po sebi povećati i broj onih koji kao osobe sa invaliditetom uspevaju da nađu zaposlenje.

Obzirom da je država već regulisala tretiranje osoba sa invaliditetom kao jednakih Zakonom o diskriminaciji, učesnici su se prvo osvrnuli na ostala polja na kojima država još uvek može dati veći doprinos.

Istaknuto je da u našoj državi **sam pojam invaliditeta nije adekvatno definisan.**

Učesnici su, naravno, svesni složenosti definisanja invalidnosti, ali njihov stav je da treba da postoji jasnija koordinacija između različitih institucija koje su usmerene na osobe sa invaliditetom.

Predstavnik osoba sa invaliditetom koji je iznosio svoja iskustva rekao je: "Pojam invalidnosti različito je definisan u različitim Ministarstvima: imamo decu sa posebnim potrebama, ometene u razvoju, invalidna lica i kada krenete od jednog do drugog Ministarstva da tražite rešenja, oni vam kažu da su oni prilagodili Zakon evropskim standardima, piše to i to, a u onom drugom Zakonu drugog Ministarstva piše nešto sasvim drugo. Mislim da je to pre svega potrebno uskladiti".

Takvo stanje potvrdila je i jedna od predstavnica državnih organa rečima: "Prvo što se traži jeste papir kojim se potvrđuje invalidnost da bi moglo da se zaposli, međutim u praksi to nosi drugu priču i tu je nacionalna služba veliki problem imala da obuhvati sve te kategorisane, nekategorisane i sva lica sa otežanim faktorom zapošljavanja. Nacionalna služba je posebnim podzakonskim aktom proširila

lepezu svih lica sa invaliditetom i nazvali smo ih lica sa faktorom otežane zapošljivosti koji nemaju taj formalni dokaz da su oni invalidno lice kako bismo ih kategorisali i pomogli u zapošljavanju".

Svi učesnici su podržali postojanje posebnih kategorija zaposlenosti koje bi mogle da obuhvate i osobe sa invaliditetom, kao što je kategorija radno angažovanje.

Sledeće polje koje država može da poboljša je obrazovanje. "Država treba da napravi jedan centar i da prestane više da baca akcenat na specijalne škole. Ti centri treba da prerastu u nešto gde će osobe sa invaliditetom moći da dobijaju podršku koja im je neophodna i gde će moći da nauče neke stvari koje ne bi mogli da nauče nigde drugde". Druga ideja jeste **obezbediti inkluzivno obrazovanje u redovnim školama.**

Kako je naglašeno i dalje je veliki problem **prelazak iz obrazovanja na radno mesto usled neusaglašenosti školstva i tržišta rada.** "Ono što je kod nas još uvek veliko pitanje je osposobljenost za rad. Zakon i kada bude donesen, nama to ništa ne znači ako ta osoba koja treba da se zaposli nije adekvatno osposobljena za rad, znači mi njih treba da pripremimo za rad, da ih osposobimo kroz adekvatno školovanje".

Po očekivanjima osoba sa invaliditetom **država bi na sebe trebalo da preuzme planiranje kadrova kako bi osobe sa invaliditetom odmah nakon završetka školovanja bile konkurentne na tržištu rada.** Ovaj stav je jasno iskazan i tokom dubinskih intervju u sledećim rečima predstavnice osoba sa telesnim invaliditetom: **Što se tiče osposobljavanja samih invalida, treba da postoji jasna profesionalna orijentacija, neke vrste invalidnosti su inkompatibilne sa određenim zanimanjima,** a osobama sa invaliditetom to nema ko da razjasni i približi zanimanja kojima bi oni mogli da se bave.

Kada osoba završi školovanje bitno je obezbediti zakonske akte kako bi se povećala mogućnost da se zaposli, i to i jeste bio stav dela učesnika – da država na taj način treba da "stvori osnovu, a ne i da daje posao".

Osnovno je da se “kroz Skupštinu provuku pravi akti koji su obavezujući” i da se država postara za njihovo sprovođenje u praksi, a to se odnosi i na Zakon o diskriminaciji., jer kako reče predstavnik osoba sa invaliditetom:

“Mi smo ga doneli, a sad moramo da se borimo za njegovu primenu”.

Osobe sa invaliditetom očekuju stvaranje neke službe koja bi se bavila nadzorom sprovođenja zakona koji se odnose na njih.

Kao jednu od osnovnih stvari koja se može obezbediti kroz zakonske akte izdvojili su obezbeđivanje fizičke pristupačnosti radnih mesta.

Pored toga osobe sa invaliditetom smatraju da **država treba da obezbedi prevoz za osoba sa invaliditetom do radnog mesta.**

Zatim **personalnu asistenciju** koja bi se kako navode učesnici mogla obezbediti kroz koordinaciju sa vojnim odsecima koji bi upućivali vojnike na civilnom odsluženju vojnog roka udruženjima osoba sa invaliditetom koji bi ih dalje raspoređivali za pomoćnike osobama kojima je to potrebno.

Pored toga država treba da se pored zapošljavanja postara i za **profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom.** Takođe bi trebalo formirati posebne vrste zaštićenih radionica modifikovane u odnosu na one koje danas postoje kako bi u većoj meri odgovarale potrebama kako osoba sa invaliditetom tako i tržišta.

Zatim bi država trebalo pravnim aktima da reguliše **pomoć profesionalaca kao što su psiholozi i terapeuti,** kako bi aktivirao ostatak sposobnosti kod svakog pojedinca.

Osobe sa invaliditetom smatraju da država treba da njima pruža još jednu vrstu pomoći kada je u pitanju zapošljavanje i to u vidu **posebnih službi kojima bi se osobe sa invaliditetom mogle obratiti.** “Mi nismo mala deca, ali svaki čovek ima potrebu da ga neko štiti. To može da bude neka institucija u okviru države, neko kome mogu da se obratim kada me odbiju za posao, jer navodno nemaju mesta, a ja znam da ima. Da imamo neku osobu, instituciju kojoj možemo da se obratimo”.

Neki učesnici podvukli su potrebu da se otvore **posebne službe čiji bi posao bila**

asistencija osobama sa invaliditetom pri zapošljavanju, a koja bi obuhvatala i specijalne vrste obuka kao što su pisanje biografije i pomoć za intervju za posao.

Pravnim aktima trebalo bi, kako deo predstavnika osoba sa invaliditetom tvrdi, **obezbediti sprovođenje kvotnog sistema pri zapošljavanju,** a takav stav podržali su i predstavnici državnih institucija.

Sa druge strane, deo predstavnika OSI smatra da takvo rešenje ne koristi nikome jer primorava poslodavca da zaposli radnika.

Po njima bitnije je pokušati **edukaciju poslodavaca** kako bi oni samoinicijativno dolazili do toga da zapošljavaju osoba sa invaliditetom, i to prvenstveno zbog toga što bi se one osećale prijatnije u obavljanju posla u takvoj klimi u preduzeću.

Kako je jedna učesnica sugerisala:

“Zamislite kako se oseća invalid koga primi poslodavac na silu, pa ga gleda kao smrtnog neprijatelja 4 ili 5 sati dnevno, i u okviru svojih ovlašćenja daje mu minimalni lični dohodak”.

Predstavnici poslodavaca uglavnom su se složili da je kvotni sistem nije zadovoljavajuće rešenje, jer jednostavno postoje grane privrede i vrste poslova na kojima je takav pristup nemoguće sprovesti.

Stav svih učesnika jeste da **država treba da obezbedi posebne vrste stimulacija i subvencija za poslodavce koji žele da zaposle OSI,** bilo da su u pitanju nepovratni krediti za adaptiranje radnog mesta i tehničku podršku, bilo da su u pitanju pokrivanja dela zarada ili smanjenja poreza.

Sem toga, srodan stav istaknut je i prilikom dubinskih intervjua:

Država treba da usvoji zakone koji bi omogućili da osobe sa invaliditetom imaju iste šanse za obrazovanje i dokvalifikaciju, pa tek onda posao.

Ali, to ne može bez **zakona o arhitektonskim barijerama, ili dostupnosti u informacijama za one koji ne vide ili ne čuju.** Nije loša ideja da se primenjuje i **pozitivna diskriminacija kada je zapošljavanje osoba sa invaliditetom** u pitanju jer je osoba sa invaliditetom manje od onih koji nemaju invaliditet.

I na kraju predstavnici osoba sa invaliditetom smatraju da **država svojim ponašanjem**

treba da posluži kao primer i da krene da ih angažuje kao savetnike čak i u ministarstvima koji bi pomagali rešavanje problema osoba sa invaliditetom.

Stavovi učesnika i učesnica

“Kada govorimo o zapošljavanju osoba sa invaliditetom taj problem treba posmatrati sa više aspekata. Pored toga što je neophodno inkluzivno obrazovanje, obrazovanje osoba sa hendikepom mora da prati savremene trendove, razvoj tehnologije omogućava recimo da slepa lica uz pomoć kompjutera sa govornim softverom obavljaju mnogo širi krug poslova, nego što su to nekada mogli da rade.

Onda dalje kada govorimo o aspektima koji su bitni za samo zapošljavanje to je pristup zgradama, odnosno radnim mestima, veoma je bitna i personalna asistencija u samom gradu, znači osoba koja bi pomogla osobi sa hendikepom da dođe do radnog mesta, u samom procesu rada i odlaska do kuće.

Bitan je i aspekt da se radno mesto prilagodi osobi sa invaliditetom.

Potrebno je da se svi ti aspekti zadovolje da bi jedno lice moglo da obavlja poslove za koje je stručno sposobno, svaki aspekt mora da bude na pravi način rešen da bismo došli do cilja da lice sa invaliditetom može da se zaposli i da može da konkuriše na tržištu za određeno radno mesto.”

“Moram da kažem da su najveći protivnici inkluzivnog obrazovanja profesori na pedagoškom fakultetu u Beogradu i da je njima teško objasniti zašto treba svi da idu u jednu školu, to treba neko da objasni.”

“Jednostavno svima treba da bude pružena šansa da ono što je u životu stekao pokaže i sam sebi stvori mogućnosti da od svoga rada živi.

Obzirom da smo mi društvo ovakvo kakvo jesmo, kod nas bi jedino moglo da se obavežu organizacije, bilo državne bilo privatne tako što će zapošljavanjem osoba sa invaliditetom dobiti izvesne povlastice, što je vrlo beznačajno u odnosu na to što će društvo videti da osoba sa invaliditetom može da pruži mnogo više od onoga što oni

pretpostavljaju, a oni pretpostavljaju da neće dobiti ništa nego će imati jednoga koga će provlačiti tako i davati mu neki lični dohodak. Kada se ta barijera prekine mislim da bi zaista mogli da se zapošljavaju na radnim mestima za koja su se kvalifikovali i onda njihov marljivi rad ne bi bio zalud.

„Svi treba pomalo da pomognemo, a pogotovo osobe koje su profesionalci u svojim profesijama.

Potrebno je da se kroz Skupštinu provuku akti da je obavezujuće, jer mi jedino tako možemo nešto promeniti, da bude obavezujuće u radnim organizacijama, a ne da se zapošljavaju u humanitarnim, u tamo nekim invalidnim organizacijama, ili šta već, gde zaista njihov rad ne može doći do izražaja.”

“Dobro je što ovaj Zakon predviđa radne centre, to će i biti praktično neki tip zaštitnih radionica, gde će oni pre svega da se radno angažuju. To je predviđeno za osobe pre svega mentalno ometene u razvoju koje su lišene poslovne sposobnosti, znači one ne mogu da steknu radni odnos, da primaju lični dohodak i da ostvare penziju. Ali to ne znači da nemaju pravo da se rehabilituju i da se osećaju korisnim, biće radno angažovana, eventualno za neku nadoknadu, to je isto dovoljno, ali neće imati pravo na penziju. Za nas je mnogo važan taj proces rada i to neko učešće u aktivnostima i uopšte učešće u životu. Radno angažovanje je dobra kategorija, to je nova institucija u ovom Zakonu i to može da ide kroz zaštitne radionice, ali inovirane, ne one stare klasičnog tipa i nikakva izolacija, sve je to apsolutno uključeno u redovne tokove društvenog života.”

Poslodavci i zapošljavanje osoba sa invaliditetom

Kao što je već napomenuto predstavnici poslodavaca su pokazali zainteresovanost za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Prvo su naglasili da **većina poslodavaca nije dovoljno informisana o mogućnostima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom**, kao ni o pogodnostima ni o kreditima koje je država do sada isplaćivala. “Tragedija je da privatnici uopšte nemaju pojma da imaju beneficije ako zaposle osobe sa invaliditetom,

čak ni same osobe sa invaliditetom ne znaju koje su to beneficije”.

Na pitanje šta poslodavci mogu da učine da pomognu zapošljavanje osoba sa invaliditetom, jedna od intervjuisanih sa telesnim invaliditetom je sažeto odgovorila: **Otvaranjem radnih mesta koja su dostupna osobama sa invaliditetom.** Drugaćijim načinom razmišljanja, što je opet jednim delom i uticaj medija. Svaki poslodavac bi trebalo da se informiše o tome koliko je neka osoba sa invaliditetom sposobna za posao kojim se on bavi i da li može produktivno da ga obavlja. **Jednom rečju rušenje tabua.**

Većina poslodavaca se složila sa primedbom jedne od predstavnica državnih institucija koja je navela da su: “subvencije male da bi poslodavci zaposlili invalidno lice. 90 hiljada dinara u startu nije ništa, jer taj poslodavac treba da opremi to radno mesto za zapošljavanje invalidnog lica”.

Predstavnici poslodavaca napomenuli su da postoje određeni načini kako država može da motiviše poslodavce da zapošljavaju OSI i da oni uključuju: **subvencije, radne asistencije i opremanje radnog prostora.** Predložili su i da bi **država morala da smanji poreze** i doprinose za zaposlene OSI. Jedna od poslodavaca objasnila je to na svom primeru: “Zašto to Ministarstvo ne bi oslobodilo poslodavca poreza i doprinosa pa da ja koja dajem platu invalidnoj osobi umesto 17.000 dam 23.000 jer je moj porez i doprinos na to 13.000, znači dam njoj pola, meni ostaje pola, ona donosi u kuću više, meni je ostalo više i svi smo srećni. Sramota je što ova država ne može da plati doprinose za to”.

Jedan od mogućih načina jeste da poslodavci koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom dobiju lokale po povoljnijim uslovima, a druga da sami poslodavci pomognu osobama sa invaliditetom ponudom da osobe sa invaliditetom uzimaju u zakup lokale uz posebne pogodnosti.

Jedna od firmi iznela je sledeću ponudu: “Mi smo firma koja ima tehnološki park. Mi okupljamo male firme oko sebe i naravno ne pravimo nikakvu diskriminaciju. Zgrada je tako napravljena da je pogodna i može se

prilagoditi lako. Imamo mnogo firmi u tom tehnološkom parku, i podržavamo osobe sa invaliditetom tako što imamo organizovane prateće službe: knjigovodstvo, računovodstvo i tako dalje. Za neko samozapošljavanje je jako pogodno. Neko ko hoće da napravi svoju firmu mogao bi sasvim lako da se uključi, imao bi apsolutno svu podršku”.

Same osobe sa invaliditetom pokazale su u nekim trenucima razgovora sumnju da svi poslodavci ulaze u zapošljavanje osoba sa invaliditetom iz humanih razloga, jer kako su naveli neki sagovornici: “poslodavci ne samo da dobijaju povlastice, pre je to bilo da ne plaćaju porez, nego shvate pošto su zaposlili tu osobu sa invaliditetom da je ona njegov rob, da imaju pravo da ih vređaju, da ih teraju da rade i više nego što treba, da ih ucenjuju i da im uzimaju bakšiš. Despotski se ponašaju prema njima, kao prema nižim bićima”. Neki su podržali predlog da postoji služba koja bi nadgledala preduzetnike koji zapošljavaju osoba sa invaliditetom da bi se njihova prava i na taj način zaštitila.

Neki predstavnici preduzetnika pokazali su veliku zainteresovanost za problematiku i kako su rekli već su se uključili u organizaciju seminara, obuka i informisanja poslodavaca, jer kako naglašavaju **“treba voditi računa o psihološkoj pripremi samih osoba sa invaliditetom, ali i pripremi poslodavaca”**, a kao ilustraciju ovih stavova, navodimo citat jednog od intervjuisanih (slepa osoba sa invaliditetom): „Svedoci smo u velikoj meri sažaljenja, te je i to razlog negativnog stava, jer se poslodavci najčešće pravdaju rečenicom: „**Ja bih te zaposlio, ali zašto da se svi zajedno mučimo!**“

Stavovi učesnika i učesnica

“Mentalno retardirane osobe niko neće zaposliti. Šta se dešava, mi gasimo ova preduzeća koja su njima jedino utočište, obavezujemo poslodavce da zaposle 3% i poslodavac će radije da plaća reket, samo da ne zaposli njih.”

“Takođe je bitna i informisanost poslodavaca o mogućnostima i kapacitetima osobe sa invaliditetom, a to podrazumeva odlično poznavanje svih kategorija i vrsta tipova invalidnosti.”

“Povodom nacrtu Zakona o zapošljavanju osoba sa invaliditetom naše udruženje poslodavaca je radilo neke komentare i tokom istraživanja tih komentara malo smo obratili pažnju i na problem zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Moram reći da se statistički javio veliki problem pošto su se pojavili različiti rezultati. Prvi je edukacija osoba sa invaliditetom, jer je onih koji su završili visoku školu malo. Oni treba da se edukuju za poslove koji su traženi na tržištu i koje oni mogu da obavljaju.

Naše udruženje poslodavaca ima glavnu zamerku na nacrt Zakona, a to je kvotni sistem u jednom opštem smislu, jer on znači da se ne uzimaju u obzir ni privredne grane u kojima je moguće da se zapošljavaju osobe sa invaliditetom ni njihova kvalifikovanost za obavljanje posla, nego se tako daje neku opšta obaveza.

Kao programi za podsticanje poslodavaca da zapošljavaju osobe sa invaliditetom, smatramo da treba da postoje subvencije od strane države, da je jako bitna adaptacija radnog mesta i tehnička podrška, kao i sistem personalnih asistenata jer nije dobar i treba da se menja.”

Udruženja osoba sa invaliditetom i zapošljavanje

Svi predstavnici udruženja osoba sa invaliditetom istakli su da **postojanje velikog broja udruženja ne daje dovoljno dobre rezultate** kada je u pitanju zalaganje za prava osoba sa invaliditetom, tako da su pokazali veliku **zainteresovanost za udruživanje**.

Kako je istaknuto “organizacije treba da rade udruženo i da zastupaju neke zajedničke interese, ne samo kada je ovaj Zakon u pitanju nego uopšte, i da jednostavno zajedničkim lobiranjem kod nadležnih državnih organa i poslaničkih grupa izdejuju što je moguće bolje Zakone”.

Glavna ideja je potpunija **saradnja sa državnim organima** jer je kako kažu “bit je u partnerskim odnosima države i nas. Ako svako radi samo za svoje ciljeve ništa se ne postiže, a ako napravimo partnerski odnos i definišemo šta bi mi trebali da uradimo a šta država uzimajući u obzir sve informacije koje možemo da dobijemo i u zemlji i u

inostranstvu gomilu toga možemo da primenimo i da postignemo”.

Posebno su isticali koordinaciju sa Nacionalnom službom za zapošljavanje.

Takođe je u par navrata pomenuto da je potrebno da se stvori **zajednička berza podataka svih udruženja OSI**, kako bi se brže dobijale informacije o slobodnim radnim mestima.

Kao jako bitno ocenjeno je i **učestvovanje i organizovanje različitih reklamnih kampanja i prisustvo u medijima**, jer bi se na taj način mogli informisati i same osobe sa invaliditetom o svojim pravima, njihove porodice o njihovim mogućnostima i poslodavci o eventualnim pogodnostima koje prate zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Stavovi učesnika i učesnica

“Što se tiče predstavnika organizacija mislim da je generalno problem što uopšte ne izlazimo u javnost. Mislim da je problem što se mi ne uključujemo kao osobe sa invaliditetom u sve sfere društva. Jedan primer, kada je bilo kandidovanje za odbornike, pre recimo dve godine, ja sam zvao svako udruženje ponaosob, jer imamo mogućnost da uključimo u svim opštinama po jednog odbornika osobu sa invaliditetom, verujte mi da niko nije hteo, jer je to politika i budalaštine.

„Mislim da u današnje vreme treba da se uključimo i u politiku od opštine, pa do grada, Ministarstava i tako dalje. Mislim da tu možemo da uradimo puno. „

„Govorim iz iskustva. Recimo, na našoj opštini se dosta učinilo i kada god je neki problem, apelujem i jednostavno se dolazi do nekih dobrih rezultata. Mislim da bi trebalo da se uključimo, totalno nebitno koja partija, da nas ima više bilo bi mnogo lakše i mislim da bismo uradili mnogo toga. „

„A jeste problem što naši ljudi ne žele da izađu u javnost. E sad tu imate više problema, barijere, da li je sve dostupno, da li možemo da se pojavimo negde, to ume da bude izgovor. Ali sa druge strane, pričali su mi da je organizovan neki izlet gde je sve besplatno, jednostavno da se družimo, da se

malo upoznamo i da rešimo neke stvari, pojavi se dvoje ljudi, ovi svi drugi otkažu što je katastrofa. Znači treba raditi na edukaciji samih nas i da izađemo iz tih nekih ljuštura i da se jednostavno uključimo gde god možemo.”

“Mi imamo jako velike probleme sa organizacijama koje su svoje uticaje upotrebljavale za lične interese. Sada imate problem kada mladi ljudi dođu da rade tu imaju jako velike probleme da prvo to sve operu, da bi nastavili dalje normalno da rade.”

“Samo nešto konkretno bih rekao. Ovde se primećuje da svako udruženje, što je ok u nekoj priči, moja ideja je da se između nas napravi neka berza podataka. Verujte mi da se može vrlo lako, ako se svako od nas angažuje jedan dan u nedelji.”

“Sa druge strane šta bi mi kao organizacije trebalo da uradimo, treba da se ujediniimo konačno, da ne bude razlivanje u nekoliko reka. da ne bude da smo svi mi najpametniji i svi mi najviše znamo i najbolje kada smo sami sa sobom. Jer svaka organizacija se okreće jednom tipu hendikepa, a zapošljavanje je problem svih vrsta, sa druge strane ako svaka organizacija ima neki svoj predlog jako je mali napredak, a ukoliko bi svi rekli šta možemo i šta želimo mislim da bi se sve to lakše i bolje uradilo.”

Neki smatraju da ih je položaj koji im je dodeljen u društvu “doveo u poziciju da prosto ne mogu ni da se zainteresuju za određene poslove. Zato u poslednje vreme idemo na aktivno traženje posla, to je ono što je intencija u svim programima, aktivno traženje kod svih i kod zdravih ljudi koji ostanu bez posla, a pogotovo kod osoba sa invaliditetom i njihovih porodica”.

“Mi treba da vidimo šta možemo sami da uradimo, a ne da čekamo šta će neko drugi da uradi za nas”, što podrazumeva mnogo aktivniji pristup zapošljavanju, i kako kažu: “treba se usavršavati, prekvalifikovati, i biti u toku”.

Stavovi učesnika i učesnica

“Pre izvesnog vremena mi smo krenuli da zapošljavamo naše ljude u kući, znači da im se određena dorada predmeta donosi kući i odnosi, javilo se 17. Posle nedelju dana je ostalo 3, a posle dve ili tri nedelje samo jedan je to radio. Videli smo da to ne funkcioniše, formirali smo preduzeće, i mi od 200 i kusur članova, jedva smo našli dvoje koji hoće da rade. Uz sve uslove, rampa, prevoz, kolica, prilagođen prostor, sve što može, samo dvoje i to jedva smo našli. Neće da rade. Ima puno ljudi koji su ušli u članstvo ne da bi dobijali nešto, nego da bi bili članovi i pomogli drugima, ne govorim da je pravilo, ali u većini slučajeva je to nedostatak radnih navika, to je ono što oni nisu stekli u kući.”

7. Osobe sa invaliditetom i zapošljavanje

Kako su predstavnici osoba sa invaliditetom naglasili kakvo god da je odnos društva prema njima i kakav je njihov položaj, **same osobe sa invaliditetom moraju više da se aktiviraju i više da rade na svojim pravima.** “Suština je u spremnosti da se učestvuje u nečemu, suština je u preuzimanju odgovornosti i aktivaciji”. Očekivanje je da osoba sa invaliditetom treba da bude “aktivan član društva od predškolskog uzrasta pa nadalje”.

Kako je deo učesnika naglasio “vrlo malo možemo očekivati od države, a kao pojedinci možemo mnogo da uradimo” jer kako tumače trenutno stanje niko im neće ništa dati ako se sami ne izbore.

8. Osobe sa invaliditetom i samozapošljavanje

Pitanje samozapošljavanja podstaklo je burnu raspravu i izneti su jako različiti stavovi.

Prvo je jedna predstavnik državnih organa primetila postoji kontradiktornost koja se opet tiče definisanja pojma invalidnosti o čemu je već bilo reči. Kako ona navodi: "kod subvencija za pokretanje poslova ima problema. Vi ste invalid i radno ste nesposobni, kako sada da ja vama dam subvenciju da bi vi otvorili radnju, da se samozaposlite, jer ste radno nesposobni, kakva je to kontradiktornost?"

Mali deo učesnika smatra da samozapošljavanje treba da postoji kao mogućnost, ali da ne treba stavljati akcenat ni na zapošljavanje ni na samozapošljavanje osoba sa invaliditetom, jer svaki pojedinac treba sam da odluči šta od tih opcija njemu više odgovara. "Znate, to bi trebalo da bude izbor. Da li ja hoću da radim u svojoj privatnoj firmi ili hoću da se zaposlim kod drugog, to je sticaj okolnosti i trenutnih potreba, tržišnih kretanja i tako dalje. Mislim da država ne može, niti treba da se usmeri na jedno".

Većina predstavnika osoba sa invaliditetom izrazila je strah da samozapošljavanje predstavlja samo još jedan vid samoizolacije ili izolacije od strane društva.

"Samozapošljavanje meni deluje slično kao i specijalne škole. Znači - ne možemo da uguramo ljude sa hendikepom u redovne škole, pa ih guramo u specijalne. Ne možemo da ih uključimo u redovno zapošljavanje, pa ih guramo u samozapošljavanje. To mislim da se stavlja kao alternativa i kao zamena za zapošljavanje".

Ne samo da je njihov stav negativan, jer izoluje osobe sa invaliditetom već i zbog toga što vide puno problema koji prate samozapošljavanje. "Na prvi pogled to izgleda sjajno, recimo neko je završio za masera sada može da otvori privatni salon i da radi. Međutim, od želje do ostvarenja otvaranja privatnog salona ima mnogo. Nismo svi po prirodi ekonomisti i ne možemo svi sa tim da baratamo. Teško je izaći, jer država ne daje podršku malim privatnim preduzetnicima

i da su te male firme osuđene već u startu na neku propast".

Pored toga "postoje zanimanja sa kojima je to nemoguće, kako ja da se samozaposlim sa teologijom? Vrlo je važno da država pritisne poslodavce da nas zapošljavaju, a ne da traži alternative. Alternativu će svako naći sam za sebe ako je dovoljno pametan i vredan i sposoban, mi jednostavno moramo da budemo uključeni na svim poljima".

Sa druge strane deo predstavnika osoba sa invaliditetom izrazio je podršku inicijativama za samozapošljavanje. Kako je jedan predstavnik osoba sa invaliditetom naglasio: "Očekujem mnogo od privatnih inicijativa i samozapošljavanja, a sve mogućnosti koje se nude treba pažljivo razmotriti i iskoristiti prednosti koje imaju. Osnovno treba da nam bude da nateramo društvo da razmišlja i primenjuje to pravo na rad na sva lica, pa i na invalide".

Očekivanja od države su i po pitanju regulisanja samozapošljavanja velika.

Prvo su predstavnici državnih institucija naglasili da bi "**država mogla da pomogne, na primer u opremanju radnog mesta ili uplaćivanjem doprinosa**".

Predstavnik osoba sa invaliditetom I smatraju da treba "da se omoguće bespovratni krediti ili krediti sa minimalnom stopom i zaista maksimalna pozitivna diskriminacija, jer kada porodica krene sama u osnivanje svog preduzeća, vi time rešavate multipliciran problem, onda su i majka i otac i zdravi brat ili sestra tu uključeni. To je za državu lakše i jeftinije".

Dosadašnjim akcijama države OSI su nezadovoljni jer tvrde da se "od države ne može dobiti dodatna obuka za pravljenje, recimo, biznis plana i još nekih stvari koje moraju da se nauče da bi uopšte mogao biznis da se pokrene i da bi stvarno mogao da bude profitabilan. Drugo kada već otvaramo firmu, treba nam neki ekonomista, knjigovođa i tako dalje, te ljude isto treba platiti. Kao što rekoh **država ne daje nikakvu ili skoro nikakvu podršku za otvaranje biznisa**. Naš izbor je eventualno da znamo neki jezik i da dajemo nekome časove ili tako

nešto, ali to nije zapošljavanje u ovom smislu reči o kome pričamo”.

Opšti stav koji izneli i predstavnici poslodavaca, državnih institucija i osoba sa invaliditetom jeste da bi **porezi morali biti manji** kako bi otvaranje preduzeća uopšte bilo isplativo za OSI.

Još jedna ideja je davanje lokala osobama koje žele da pokrenu svoje firme. Pored toga pojavila se i sugestija da bi osobe sa invaliditetom trebalo da se udružuju i tako otvaraju firme, jer kako je napomenuto ako se ”njih 4 ili 5 udruže i otvore neku firmu bilo bi povoljnije, pogotovo što Biro daje neka sredstva, oko 150 hiljada svakoj osobi sa invaliditetom koja otvara sopstveni biznis”. I da zaključimo, samozapošljavanje mora postojati kao opcija, ali ne sme biti akcentovana jer može prerasti u još jedan oblik izolacije.

Stavovi učesnika i učesnica

“Mi ovde recimo, planiramo da se napravi neka kuća u neposrednoj blizini Beograda, gde bi mentalno zaostala deca mogla da proizvode zdravu hranu ili cveće. Eto, to je jedan od načina da sami pomognemo zapošljavanje.”

“Obzirom da već nekih godinu dana pokušavam da sa nekim svojim prijateljima napravim neki svoj biznis možda mogu da vam kažem kako to izgleda kada u ovoj državi to pokušaš.

Država je prošle godine napravila veliku promociju, krediti za samozapošljavanje nezaposlenih osoba... To je tako napravljeno da konkurs recimo traje mesec dana, a tebi treba dva meseca da prikupiš dokumenta. Da ne pričamo o ovome što država daje osobi sa invaliditetom, ako želi da se samozaposli, oko 1.000 evra ili 2.000 što je skoro ništa. Znači pored toga što je od države teško dobiti bilo kakva sredstva za početak bilo kakvog biznisa, pored toga što su porezi ogromni... Da ne pričam o tome da država kao država uopšte ne podržava ljude koji žele da naprave bilo kakav biznis...

Mislim da je situacija mnogo loša i da se mora promeniti nešto u skorije vreme, jer mi imamo milion nezaposlenih u ovoj zemlji u kojoj čak i ovi koji su zaposleni dobijaju plate koje su smešne. Znači svako ko ima bilo kakvu ideju za bilo kakav biznis mora biti podržan, jer će on ne samo zaposliti sebe, nego će zaposliti bar još dvoje ili troje ljudi oko sebe.”

9. Motivacija osoba sa invaliditetom da se zaposle

Deo diskusije odnosio se na poboljšanje nivoa motivacije osoba sa invaliditetom da se zaposle. Svi učesnici objasnili su slabu motivaciju različitim faktorima, ali opšti je stav da bi **osnovno bilo edukovati same osobe sa invaliditetom**.

Naglašeno je da motivacija na neki način mora biti i zakonom regulisana ali tako da ne ugrožava osobe sa invaliditetom koje doista ne mogu da rade. Osnovni način takve regulacije bio bi **ukidanje ili smanjenje socijalne pomoći za osobe sa invaliditetom koje imaju dovoljan nivo očuvanih sposobnosti i mogu da rade**, ali takvu regulativu mora pratiti povećavanje zarada koje osobe sa invaliditetom mogu da ostvare na radnom mestu.

Pored toga naglašeno je da bi na podizanju motivacije svakog pojedinca morali i psiholozi biti uključeni u tim, jer kako je jedna predstavnica države institucije rekla: „mora da se radi sa svim licima i da im se pokaže da je daleko bolje da budu uključeni u svet rada. Njima je to najbolji i najveći lek i to je njihova glavna rehabilitacija, a sutra i sigurnost njihovih porodica”.

Kako se kroz razgovor dalo zaključiti sa jedne strane potrebno je aktivirati profesionalce da rade sa pojedincima kako bi im povećali motivisanost da se zaposle, a sa druge strane povećavanje motivacije očekuje se od poboljšanja tretiranja osoba sa invaliditetom u društvu uopšte.

10. Zaključak

Kako je analiza podataka dobijenih u ovom istraživanju pokazala postoje mnoga očekivanja i mnoga polja delovanja koja bi poboljšala zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Jedan deo sugestija i očekivanja ticao se edukacije koja bi obuhvatila različite nivoe društva, a koja bi počela od edukacije samih osoba sa invaliditetom, preko edukacije samih porodica koje imaju člana koji ima neku vrstu invaliditeta, pa nadalje edukacije šire društvene zajednice.

Očekivanja od države su velika i obuhvataju spektar delatnosti, od donošenja zakona koji bi štitili prava osoba sa invaliditetom, do formiranja posebnih službi za podršku pri zapošljavanju, otvaranju sopstvenih preduzeća ili konkurisanju za posao.

Udruženja osoba sa invaliditetom, kako je naglašeno, mogla bi da se ujedine u zajedničkom zalaganju za prava osoba sa invaliditetom, a same osobe sa invaliditetom potrebno je da se više aktiviraju i uključuju u društveni život.

Opšti utisak koji su razgovori ostavili jeste da se nove generacije osoba sa invaliditetom moraju drugačije tretirati, počevši od porodice, pa dalje kroz školovanje i na kraju na radnom mestu kako bi bili aktivni i ravnopravni članovi zajednice.

Manje nade polagane su u osobe sa invaliditetom koje danas imaju problema sa zapošljavanjem, jer je društveno-ekonomska situacija takva, a i stavovi koji postoje u društvu da se nade više polažu u generacije koje tek dolaze, ali samo pod uslovom da se već sada krene sa obezbeđivanjem bolje osnove.

11. Prilog - Najznačajnija iskustva intervjuisanih osoba sa invaliditetom sa zapošljavanjem

U jednom mom slučaju, mislim da se nisu samo zadovoljili diskriminacijom, nego su verovatno želeli da joj daju i atraktivnu notu.

Naime, prijavio sam se, mislim da je bilo 1998. godine, za mesto nastavnika nemačkog u osnovnoj školi u Velikom Mokrom Lugu. Rekao sam im da sam slep, ali oni su me ipak pozvali na razgovor. I tek kad sam iz Zemuna uspeo da dođem do Velikog Mokrog Luga i nađem tu školu, rekli su mi da već imaju nastavnika. (dubinski intervju slepe osobe sa invaliditetom)

U prvoj firmi gde sam konkurisala, postojao je otvoreni sukob u menadžmentu oko mog zaposlenja. Jedan deo nije želeo da se zaposlim uz obrazloženje: "Šta će reći partneri kada i ugledne osobe kada me vide u firmi koja je reprezentativna?", dok je drugi deo bio da se zaposlim zbog mog znanja, ali i verovatno zbog sopstvene zaintrigiranosti. Moj posao inače nije imao veze sa klijentima i nikada nisam dolazila u lični kontakt sa njima.

U drugoj firmi su pokušali da me zaposle kao invalida, ali im nije uspelo pošto nisu mogli da napisu i sakupe sva moguća potrebna dokumenta da bi se to postiglo. Na kraju sam zaposlena kao i svaka druga osoba, ali sam čekala skoro godinu dana da me regularno prijave u firmi.

Generalno, moje znanje je uvek trebalo da bude mnogo veće od ostalih kandidata da bih se zaposlila. (dubinski intervju osobe sa telesnim invaliditetom)

Posle 5 godina rada u Ktitoru kao dizajner u sektoru inženjering, dobio sam otkaz zbog tehnološkog viška, radio sam kod privatnika takođe u fabrici nameštaja gde sam nisam nikada bio prijavljen, a već dugo godina sam radio kod njih na crno. I to na više mesta. Kod njih sam pretrpeo samo ponižavanja i pored moje dobre volje (nažalost, uzaludne) da njih obradujem svojim dobrim rezultatima.

Intelektualno sposobne gluve osobe tretiraju kao nesposobne, ne trudeći se uopšte da im pruže priliku da dokažu svoje sposobnosti. Jednostavno ne umeju da postupaju sa njima kako treba.

Samo maltretiranja, izivljavanja, potcenjivanja, ucnjivanja kao da su gluva lica – mentalno zaostali stranci.

Kao da su građani trećeg reda. (dubinski intervju gluve osobe sa invaliditetom)

Intervjui su puni diskriminacije - svi kandidati rade testove jezika pismeno, a osobe sa invaliditetom usmeno, ali i duhovitih pitanja: Predsednik suda pita diplomiranog pravnika (inače osoba sa invaliditetom) šta bi on radio, ili profesor na fakultetu pita: Kako ste se usudili da se prijavite?... (dubinski intervju osobe sa telesnim invaliditetom)

Konkurisao sam na nekoliko mesta za stalno zaposlenje, ali nigde nisam prošao. Bio sam u najužem izboru za nova lica BK TV-a, ali taj konkurs zbog poslednjih dešavanja u vezi sa tom medijskom kućom, nikada nije okončan.

Na drugim konkursima me nisu ni obavestavali o vremenu informativnog razgovora, ali ne mislim da to ima veze samo sa tim da neko ima neku vrstu fizičkog oboljenja ili oštećenja. To svakako igra veliku ulogu, ali želim da verujem da nije jedini razlog nečije eliminacije. (dubinski intervju osobe sa telesnim invaliditetom)